

”Så har åter en kär stämman tystnat”¹ – dödsrunor över män i näringsliv och akademi

AGNETA LILJA

Bergslagen, detta kollektiva begrepp, som omfattade delar av södra Dalarna och Uppland, hela Västmanland, Nerike och östra Värmland, var den bygd i Sverige, där av gammalt och företrädesvis malm bröts, träkolstackjärn blåstes och smidbart järn framställdes (D 27:59).

Hösten 1921 samlades en grupp män hemma hos direktör Axel Lindblad i dennes hus i Djursholm. Syftet med mötet var att formellt blåsa liv i ett medeltida bergsmansgille, Convivium Sancti Georgii in monte cupri.² Det återupplivade gillet, vilket var öppet endast för män, tog namnet Sancte Örjens Gille. Tanken var att det skulle samla män verksamma inom näringslivet till gemensam intresseverksamhet. Gillet knöt inledningsvis 59 män till sig och den drivande kraften var officeren och VD:n i Svenska sprängämnesföreningen Charles Lewenhaupt. På Georgsdagen den

23 april 1922 firade gillet sin första högtidsdag (www.orjensgille.se, D 10:88 f., D 17:435).

Gillet, som ännu äger bestånd och har sitt säte i Stockholm, är hierarkiskt organiserat i åtta länkar. Det ordnar programverksamhet i form av återkommande samkväm, gudstjänster och industribesök, ger ut årsboken *Med hammare och fackla* (1928–) och låter sedan 1926 trycka dödsrunor över sina avlidna medlemmar.³ Merparten av dessa är ingenjörer och knutna till näringslivet, men också t.ex. militärer, präster och affärsmän är med. Flera humanistiska forskare är också medlemmar. Dessa har nästan alltid bedrivit forskning som anknyter till bergsbruk eller industrihistoria. Gillet har nämligen ett uttalat syfte att ”befordra och främja” just kulturhistoriska studier av bergshantering (www.orjensgille.se). Eller som det heter i en runa 1977:

Sancte Örjens Gille har haft och har förmånen att bland sina medlemmar räkna ett stort antal framstående företrädare för svenskt näringsliv och svensk historisk forskning, som genom sin ställning haft möjlighet att i betydande grad stödjat Gillet i dess arbete (D 32:55).

Verksamheten är i övrigt starkt insynsskyddad och tillgänglig endast för medlemmarna.⁴ Dödsrunorna är därför för utanförstående en viktig källa till kunskap om de värden och ideal som hyllas inom gillet. Hittills har 882 runor tryckts. Det är ett litet urval ur dessa som utgör underlag för min artikel. Jag har valt tolv ingenjörer födda mellan 1850 och 1945, vilka kortare eller längre perioder varit knutna till uppländskt näringsliv. Jag har också valt tre humanistiska forskare, alla verksamma i Uppland. Min ambition är att studera hur männen skildras och vilka dygder de tillskrivs, i syfte att ringa in hur den ideale ingenjören sett ut över tid och hur han beskrivs i relation till humanisten. Ytterligare en ambition är att undersöka om runan vid sidan av att skildra ett unikt levnadsöde också kan läsas som ett dokument över samhällets utveckling.

De tolv valda näringslivsmännen är överingenjören Tom Bergendal (1850–1937), disponenten Per Gustaf Brännström (1900–1967), platschefen Einar Améen (1901–1996) och verkställande direktören Ingemar Skoog (1945–2000), alla knutna till Söderfors

bruk, disponenterna i Dannemora, Axel Dellwik (1866–1959), Einar Berggren (1893–1977) och Olle Hedblad (1916–1985), disponenten i Gimo, Gustaf Thorstensson (1877–1963), platschefen i Österbybruk, Kjell Åkerhielm (1898–1978), kraftverksdirektörerna i Älvkarleby, Ove Harder (1885–1958) och Henning Fransén (1890–1962) samt byggmästaren Anders Diös (1891–1986).

De tre humanisterna är landsantikvarierna i Uppsala FD Nils Sundquist (1902–1981) och fil.lic. Ola Ehn (1933–1988) samt professorn i idé- och lärdoms historia vid Uppsala universitet Sten Lindroth (1914–1980).

Runorna, som ” utgör en personhistorisk dokumentation för personer, som var och en på sitt sätt bidragit till samhällets utveckling” (D 40:1), är organiserade enligt följande modell:

Födelseort, födelsetid, familj och släkt

Utbildning

Anställningar och insatser för yrket

Uppdrag utanför yrkeslivet

Omdömen om yrkespersonen

Omdömen om privatpersonen

Förhållandet till Gillet

Runorna är nästan alltid skrivna av en eller flera gillebröder. Samtliga är illustrerade med ett fotografi eller en teckning/målning föreställande den avlidne. I alla runor tryckta mellan 1926 och 1959 finns den avlidnes egen namnteckning

också med. Runornas längd varierar från bara ett par till mer än tio sidor.

Genus och verksamhetsfält i dödsrunor

Generellt är en dödrunas syfte att teckna bilden av en människas liv och gärning. Vanligen skrivs den i positiva ordalag, som ett erkännamt eftermäle om den döde. I runan summeras den dödes yrkes- och privatliv. Där ges också omdömen om personens karaktär och egenskaper. Oftast avslutas runan med hur mycket personen har betytt och hur stor saknaden nu skall bli. Runorna följer alltså ett formaliserat mönster, men även om de på ytan kan se ut att följa samma mall och vara innehållsligt väldigt lika varandra finns det stora skillnader mellan dem, inte bara vad språk och ordval beträffar.

Jag har i tidigare studier av dödsrunor kunnat konstatera att det är stor skillnad på hur kvinnor och män inom den humanistiska vetenskapen skildras. Medan kvinnorna ges en tillbakadragen och stödjande funktion, framställs männen som pionjärer och banbrytare. Kvinnornas forskning och verksamhet tonas ned till förmån för männens insatser, vilka bedöms som bestående och av hela tiden ökande värde. Männen beskrivs som strukturerade, klarsynta och med känsla för helheter och proportioner, kvinnorna däremot endast som stöttande, lojala och

arbetsamma, men knappast som kapabla att åstadkomma samma bestående resultat som männen. Enligt somliga runor går heller inte kvinnorna helhjärtat upp i sitt arbete, eftersom de egentligen vill vistas i hemmet sysselsatta med att fostra barn och laga goda middagar (Lilja 2000:191 ff.). Det är alltså alldeles tydligt att kvinnor och män, som har samma utbildning och utför samma arbetsuppgifter, bedöms utifrån vad genusforskaren Yvonne Hirdman kallat principerna om isärhållande och hierarkisk ordning mellan könen, dvs. mannen är norm och överställd kvinnan och kvinnligt och manligt skall hållas åtskilt (Hirdman 1988:53 ff.).

Jag har också kunnat konstatera att dödsrunors skildringar av män inom humanvetenskap och inom näringsliv skiljer sig åt. Den vetenskapande mannen beskrivs som en solitär och som ett med sin forskning. Han tycks sakna familj, hemliv, vänner och fritidsintressen och verkar tillbringa hela sin tid på tjänsterummet i universitetet, i biblioteket eller i arkivet ivrigt sysselsatt med att producera ny kunskap. Hans viktigaste kapital är flit, intelligens och beläsenhet. Han arbetar utan intresse för ekonomisk belöning, oegennyttigt för Den Stora Saken (Bourdieu 1992:138). Som individ är han underordnad Vetenskapen. Det är den forskning han producerar som räknas, inte den person han är.

Män i näringslivet skildras också de som pionjärer och banbrytare. Av runorna

framgår att deras viktigaste kapital är kraftfullhet, ansvarsfullhet, viljestyrka och omdömesförmåga. De skall planera verksamheter, leda arbetsstyrkor och göra ekonomiskt riskfyllda satsningar och behöver därför vara beslutsamma och säkra. Men, intressant nog framhålls i dödsrunorna också en rad andra egenskaper, som inte förekommer i beskrivningarna av humanisterna. Näringslivets män beskrivs nämligen även som humoristiska, gentlemannamässiga, hemkära och gästfria. De har ett liv utanför arbetet, ett hem, en stöttande och representativ familj, vänner och bekanta, fritidsintressen och begåvningar som inte alls är relaterade till arbetslivet (de är sångare, diktare eller tecknare m.m.). Ofta beskrivs också deras utseende och gestalt, ibland i nästan poetiska tongångar (Lilja 2006:160 ff.).

en gestalt som ännu på gamla dar bar vittne om, att han i sin mannaålders blomma varit en av de grannaste typer för svensk manlig skönhet man kunde få se (D 9 s. 85). Till utseendet var han lång och axelbred med rödlätt hy, rödbrunt hår, som knappast grånade med åren, och en öppen blåögad blick (D 19 s. 106).

Männen framstår därför som subjekt med specifika individuella särdrag. Inte sällan beskrivs deras liv och gärning i enlighet med hjälteberättelsen: De är födda/predestinerade till sitt yrke.

Olle Hedblad var en äkta son av Bergslagen ... där hans far under många år var

gruvingenjör ... Olle hade under teknis-tiden betydligt större praktisk erfarenhet av gruvor än sina sämre lottade kamrater (D 35:39). Kjell Åkerhielm hade djupa rötter i svensk järnhantering. Hans farfar ... hade i mitten av 1800-talet övertagit Högfors bruk i Västmanland och bruket var sedan i släktens ägo till 1917 ... naturligt att han valde att bli bergsman (D 33:27).

Efter avslutad skolutbildning skaffar de sig kunskap på flera platser (oftast utomlands) innan de återvänder och bygger upp sin verksamhet.

Kjell gick... under åren 1923–1925 som arbetare först i stålverk i USA och sedan i Österrike. Det var ofta ett nog så hårt jobb ... Vid hemkomsten... efter sin utlandspraktik lyckades Kjell, trots att det fortfarande var mycket dåliga tider, få anställning vid Klosters AB (D 33:28).

Lik hjälten som inte dör en naturlig död utan på grund av aktiv ondska eller magi (jfr Akilles hæl, Balder och misteln etc.), dör också männen i näringslivet till sist en speciell död (Lilja 2006:162 f., Arwidsson 1999:37 f.).

Med sedvanlig energi hade Fransén trots vacklande hälsa genomfört ett honom åliggande skiljedomsuppdrag i Danmark, då han drabbades av en rad hjärtinfarkter, som ändade hans liv. In i det sista bibehöll han sin kristallklara tankeförmåga och starka livsvilja (D 26:61).

En ny undersökning av makteliter i Sverige på 2000-talet visar att näringslivet utgör den mest prestigefyllda eliten i Sverige idag. Där konkurrerar man om ekonomiskt kapital och där mäts framgång i pengar. Pengar betyder i ett kapitalistiskt samhälle makt och näringslivseliten kommer därmed utifrån sin maktställning att kunna dominera andra eliter, exempelvis vetenskapseliten, dit humanisterna hör (Göransson 2006:325 ff.). En viktig förklaring till skillnaderna mellan beskrivningarna av humanister och näringslivsmän skulle alltså kunna finnas i den status som verksamhetsfälten har i ett samhälle där ekonomisk makt är överordnad annan makt (jfr Bourdieu 1992:131 ff.). Statuspositionen gör det viktigt att lyfta fram subjekten och betona de individuella prestationerna.

En annan förklaring till skillnaderna mellan beskrivningar av humanister respektive näringslivsmän kan vara att näringslivet domineras av ingenjörer och tekniker, som står som symboler för samhällets ständiga materiella utveckling, för modernisering och effektivisering. Ingenjörernas arbete är dessutom påtagligt: broar och hus byggs, industriella processer mekaniseras, tunnelbanor och bilar utvecklas (jfr Berner 1996:15 ff.). Det moderna samhället är dess ingenjörer, och ingenjören som en modernitetens hjälte blir en banerförare för det upplysta, rationella förnuftet. Därför uppvärderas verksamheten han bedriver och därför fram-

står individen som viktig. Likt Odysseus, Robin Hood eller Beowulf har ingenjören/hjälten en uppsättning specifika särdrag, ett utseende och ett namn (jfr Arwidsson 1999:36 ff., Ek-Nilsson 1999:passim).

Humanisten däremot producerar inte kunskap som får samma tydliga genomslag i samhället. Inte heller åstadkommer han något materiellt välstånd som förändrar vardagen för människor i största allmänhet. Hans studier av intrikata vetenskapliga problem når sällan ut utanför den egna kretsen av redan införstådda. Eftersom hans värde dessutom mäts i antal publicerade texter, antal forskningsprojekt och antal handledda doktorander blir han isolerad på sin kammare, hela tiden ivrigt producerande ny kunskap (jfr Jonsson 2006:456). Han hamnar inte i blickfånget för det stora folkflertalet. Hans verksamhet saknar därför allmän relevans genom att den är stängd för insyn från majoriteten av befolkningen, och som en följd av detta blir humanisten anonym och "namnlös".

"Gedigen kompetens för ledande befattningar"⁵

De tolv utvalda ingenjörerna har alla utom två sin utbildning från Kungliga Tekniska Högskolan (KTH). En har teknisk elementarskola bakom sig och en saknar formell skolning. Socialt här-

stammar de från ett borgerligt över- och mellanskikt med fäder som är justitieråd, överläkare/professor, direktör, kommandörkapten/friherre, lektor, ingenjör, hamnkapten, bankkamrer, lantmätare och handlare. I ett fall är fadern hemmansägare och i ett fall finns ingen uppgift om faderns yrke. Att de flesta ingenjörer gått på KTH och har ett borgerligt ursprung är det vanligaste i Sancte Örjens tryckta dödsrunor.⁶ Männerna i mitt urval är således mycket representativa.

KTH som har sitt ursprung i det äldre Teknologiska Institutet (grundat 1827) fick sitt nuvarande namn 1877. Utbildningen vid skolan, som på ett intressant sätt undersökts av sociologen Boel Berner, har alltid varit prestigefylld och långt fram i tiden dominerad av pojkar till bättre bemedlade i samhället. På skolan utbildades, menar Berner, inte bara ingenjörer utan här skolades också en viss sorts män. Det var män som skulle leda stora företag och ”stå i spetsen för teknikens utveckling”. Det var män som skulle utgöra en samhällselit. Det var män som skulle visa dådkraft i kamp med naturen och samtidigt smälta in i en borgerlig sällskapsvärld (<http://www.kth.se/>, Berner 1996:29 ff.). Det var sådana män som fann en plats i Sancte Örjens Gille.

Vissa människor äro genom sina karaktärs-egenskaper predestinerade att bli ledare och Kjell [Åkerhielm] hade i hög grad dessa egenskaper ... Han hade förmåga och önskan att ta ansvar, pliktrohet och

omdöme, samt var intresserad av sina medmänniskor ... blev han snabbt den givna medelpunkten i sin årskurs [på KTH, min anm.] och sedan ordförande för elevkåren på sektionen (D 33:27 f.).

Hur framställs då en den ideale ingenjören i de utvalda runorna? Vad är det för slags särskild man som träder fram? Hurdan är han och vilka dygder tillskrivs han? Den tidigaste av mina utvalda runor, den över Tom Bergendal, överingenjör vid Söderfors bruk 1882–1899, fokuserar den avlidnes karaktär, genom att skildra hans karriär via anekdoter och exempel som inte är hämtade ur hans yrkesliv.

Vid gillesstämmorna i Sancte Örjen eller vid ”koribborna” i Kung Orres Jaktklubb⁷ var han gärna den siste som bröt upp, men han var också den förste på benen då en ny jakttag grydde. Den tappreste var han ock vid faten då den tidiga jaktfrukosten avåts (D 10:112).

Vi får veta ganska lite om det arbete han utförde, men desto mer om hans festbenägenhet, hans ”ståtliga utseende” och hans chevalereska sätt, som gör att han kunnat ”erövra mångt flickhjärta och slå mången rival ur brädet”. Han framställs vidare som ungdomlig, pigg och rask och ”likt en kärnsund fur” som utgör en ”prydnad” för gillet. Runskrivaren kallar honom också ”brukspatron” inom citationstecken, kanske för att markera att

*T.v. Överingenjör Tom Bergendal (1850–1937) och t.h. disponent Einar Berggren (1893–1977).
Uppsala universitetsbibliotek, Kart- och bildavdelningen.*

han avser en viss typ mera än ett visst yrke. En liten men betydelsebärande detalj, som visar på Bergendals position är också meningen "Tom lät monokeln falla ur ögonvrån" (a.a.:113). I denna formulering inryms en hel värld av föreställningar om en nobel och mäktig man.

Runan över disponenten vid Danne-mora 1912–1927, Axel Dellwik fokuserar däremot arbetet och redogör på ett detaljerat sätt för olika processer i det. Här betonas också, vilket är typiskt för hjälteberättelsen om ingenjörer, alla de problem och hinder som Dellwik måst övervinna. I det

här speciella fallet handlar det om svåra och strapatsfyllda resor till arbetsplatsen i övre Norrland, tunga, manuella arbetsmetoder, olycksrisker i arbetet och ett ohälsosamt klimat. Dellwik framstår därför på ett helt annat sätt än Bergendal som en hårt prövad och idogt arbetande ingenjör.

Han visste, att det ej skulle bli någon sinekur. Enbart resan upp till Norrbotten tog många dagar i anspråk... Borrningen skedde för hand... de lastade vagnarna bromsades ned till järnvägsstationen på rutschbana... ofta svårt att hålla dessa rutschbanor i funktion... Klimatet tog

emellertid på Dellwiks krafter och år 1909 ... måste han en tid uppsöka sanatorium (D 25:44 f.).

Inte heller i Dannemora var Dellwiks arbete problemfritt. Hans moderniserade driften, bl.a. genom att elektrifiera, men första världskriget försvårade rationaliseringen och ett anrikningsverk som byggts visade sig inte hålla måttet, eftersom malmen var för finkornig. Dock lyckades han, genom att modernisera maskinparken ändå under en period öka malmbrytningen. Men med depressionen efter krigsslutet och nedläggningar av andra uppländska bruk minskade efterfrågan på Dannemoramalm och 1927 upphörde driften vid gruvan. Dellwik mötte således till slut på sådana avsevärda hinder att han inte lyckades bemästra dem. När han drog sig tillbaka kunde han dock, menar runskrivaren, se tillbaka på ett väl genomfört livsverk, där han gjort sig känd för ett förtjänstfullt arbete präglad av plikttrohet (D 25:45 f.).

Också i de övriga runorna står beskrivningar av arbetet och ingenjörernas prövningar i fokus. Einar Berggren, disponent vid Dannemora 1937–1958, arbetade åren 1919–1925 vid Svenska Stenkols AB som kolgruvechef vid Sveagruvan på Spetsbergen.

Han var chef där, när den stora branden utbröt i gruvan, och var med vid nedläggningen av gruvan och försäljningen till Norge (D 33:23).

Åren 1926–1929 var han stationerad i norra Rhodesia för att göra geologiska undersökningar åt Anglo-American Serenje- och Loangwakoncessioner. Han genomförde prospektering ”under ofta mycket svåra förhållanden. Hungersnöd rådde bland de infödda, och det kom an på geologerna att genom jakt hålla sina boyar med mat” (D 33:23). Berggren återupptog driften vid Dannemora gruvor år 1937. Under hans tid som chef där byggdes gruvan dessutom ut. Ett nytt uppföringsverk uppfördes också och produktionen ökade kraftigt (D 33:24).⁸

Även Per Gustaf Brännström, disponent vid Söderfors 1947–1962 karaktäriseras genom sitt idoga arbete.

Hans 15-åriga chefstid var för bruket en tid av stark utveckling ... nya valsverk för stångstål samt smedja och färdigställningsavdelning för brukets produktion av kvalitetsstål. Här kom ... Brännströms stora erfarenhet av industribyggnad väl till pass, och när han efter ett hårt och framgångsrikt arbete gick i pension, kunde han till sin efterträdare överlämna ett på alla områden modernt och effektivt bruk (D 29:32).

Disponenten vid Gimo 1927–1935, Gustaf Thorstensson besparades inte heller hårt och påfrestande arbete.

Särskilt under åren på Gimo, då förhållandena av skäl som låg utanför hans påverkan, var särskilt arbetsamma med avvecklingar, försäljning och även den stora ändring i förhållandena, som den våldsamma

stormfällningen 1931 innebar, visade han sig vara en kraftnatur med en ovanlig arbetsförmåga (D 27:7).

Att ha arbetsförmåga, att vara arbetsmänniska, att vara fordrande, att vara en god ledare är kardinaldygder hos ingenjörerna. I de äldre runorna tenderar den gode ledaren att vara arbetsam i betydelsen aktivt verksam ute på fältet, dvs. den dådkraftige mannen i kamp med naturen. I de yngre runorna däremot framställs ledaren som mer av strateg, som problemlösare, organisatör, bedömare och planerare. Ove Harder, kraftverksdirektör i Älvkarleby 1920–1939 är ett exempel på denna sorts ledare. Han hade enligt runan inte bara ett klart intellekt utan också en god organisationsförmåga. Dessa hans förmågor togs i anspråk då kraftverken efter första världskriget elektrifierades.

Under ett fåtal år byggdes från Älvkarleö det nät, som omspannar Uppland, Södermanland, östra Västmanland samt södra Gästrikland och Dalarna. Att det arbetades intensivt, kan författaren⁹ av denna runa intyga, då han vid denna tid tillhörde teamet i egenskap av distriktsingenjör under Harder (D 25:32).

Harders goda bedömningsförmåga togs också tillvara under andra världskriget, då Industrikommissionen¹⁰ behövde hjälp med att analysera hur kraftindustrin i Sverige bäst kunde utnyttja den koppar

som i tider av brist gick att få fram. Han genomförde under åren 1943–1948 "på ett utomordentligt sätt denna svåra uppgift" (a.a.:32). Henning Fransén, kraftverksdirektör i Älvkarleby 1939–1944, var ytterligare ett exempel på det problemlösande och planerande ledaridealet. Enligt runskrivaren hade han en ovanlig förmåga att sätta sig in i nya arbets- och forskningsområden, varför han blev en ingenjör vars kunskap omfattade ett ovanligt vidsträckt arbetsfält. Under första världskriget förde han ensam befälet för den direkta driftledningen vid de statliga kraftverken och senare blev han ledare för Driftbyrån, som samordnade den svenska kraftförsörjningen. Hans skarpsinne och hans förmåga att leda gjorde att han 1944 kallades till att bli regeringsråd. Det var hans "klarsynthet" och "lysande förmåga att analysera problem" som gjorde honom lämplig för denna position (D 26:62).

Att kunna strukturera, rationalisera och driva en verksamhet kostnadseffektivt framhålls också som en viktig dygd.

Under de alltmer accentuerade svårigheterna ... genomförde Olle [Hedblad] en beundransvärd rationalisering av verksamheten vid Dannemora gruvor, som bl.a. resulterade i att gruvan, vid sidan av Grängsberg nu kvarstår som en av två återstående mellansvenska järnmalmproducenter ... en utomordentlig arbetskraft för kostnadssnål men effektiv drift (D 35:40).

En dygd som inte nämns i de tidiga runor-

na, men som blir vanlig i de senare är för-
mågan att ha goda kontakter med kolleger,
underordnade och överordnade. Om Ove
Harder påpekas att han gärna offrade tid
och krafter för att skapa god sammanhåll-
ning och gemensam trevnad bland sina ar-
betskamrater (D 25:33). Platschefen vid
Söderfors 1940–1947, Einar Améen, som
under sitt arbetsliv ivrigt ägnade sig åt att
modernisera och utveckla glömde inte
heller vikten av samarbete.

Jämte det löpande arbetet krävde alla
dessa förändringar givetvis omfattande
diskussioner och överläggningar. När
Einar Améen ledde dessa skedde det van-
ligen i små grupper och under angenäma
former. Han var i sanning ... uppskattad
... av de anställda (D 38:68).

Detta gällde även Ingemar Skoog, VD vid
Erasteel Kloster AB i Söderfors 1993–1999.
Hans relation till personer i organisatio-
nen betecknas som ”beundransvärd” och
runskrivaren fortsätter: ”Han kände var
och en av dem, kunde diskutera och ta sig
an deras problem. Han blev på så sätt
mycket omtyckt” (D 40:10).

Av de utvalda runorna framgår alltså
att arbetsamhet, förmåga att planera och
analysera och vilja till gränsöverskri-
dande samarbete är dygder som särskilt
framhålls. Att vara klok, försynt, plikttrö-
gen och vänfast är också viktigt, liksom
att ha humor och visa generös gästfrihet.
Ett par av männen karakteriseras också
som stränga och fordrande, med en sträv

yta eller till och med ett burdust sätt (D
25:46, D 27:7). Som jag i en tidigare
undersökning kunnat konstatera är det
inte ovanligt att dödsrunor skildrar män
på detta sätt. Det tycks vara så att män
med makt och myndighet tillskrivs såda-
na egenskaper likaväl och samtidigt som
deras sociala kompetenser framhålls. Att
vara burdus tycks exempelvis inte utesluta
att man också är en gladlynt eller säll-
skaplig natur under ytan. Det burdusa
skall nog därför tolkas som tecken på se-
riositet, som ett ytskikt som hjälper
mannen att upprätthålla respektabiliteten
i yrkesutövningen (jfr Lilja 2000:194 f.).

”Ett liv som ter sig som en saga...”¹¹

Vid min närläsning av de utvalda runor-
na har jag funnit ett ingenjörs liv som skil-
jer sig så markant från de övriga att jag
väljer att diskutera det mera utförligt. Det
gäller byggmästaren Anders Diös, verk-
sam i Uppsala från 1928. Han är den ende
medlem i Sancte Örjens Gille som fått två
tryckta dödsrunor, skrivna av två olika
gillebröder.

Den första runan, författad av en teo-
log, följer Diös’ väg från obetydlig försäl-
jare till framgångsrik mångmiljonföreta-
gare i byggbranschen. På det viset liknar
den övriga runor, där ingenjörernas ur-
sprung, utbildning och yrkesverksamhet
skildras. Men i det här fallet skildras inte
en logisk utveckling. Diös är inte, som in-

Byggmästaren Anders Diös (1891–1986) i sitt hem i Mora, juni 1939. Upplandsmuseets arkiv.

genjörerna annars, predestinerad till sitt yrkesliv. I stället kallas hans liv en saga, "berättelsen om pojken som genom sin skicklighet vann prinsessan och halva kungariket". Det ger signaler om att det var överraskande och oväntat att han skulle beträda ingenjörsvärdet. Runskrivaren tar avstamp i Diös' enkla ursprung

i jord- och skogsbruk i byn Indor i Våmhus socken i Dalarna. Genom att understrika att han som 13-åring började sin karriär med att sälja spånkorgar på Kornhamnstorg i Stockholm, fogar runskrivaren in honom i ett sammanhang med arbetsvandringar mellan Dalarna och omvärlden (jfr Rosander 1967).

Han var inte den förste i släkten som gav sig ut i världen för att förtjäna sitt uppehälle. Hans mor hade varit hårkulla i S:t Petersburg och hans mormor sålde hårbeten i Skottland, där hon var verksam en stor del av sitt liv (D 35:65).

Det är värt att lägga märke till att Diös, enligt runan, följer i släktens kvinnors spår, inte i fädernas, vilket andra ingenjörer gör. Kvinnor fortsätter sedan att vara betydelsefulla för hans karriär, ty, poängterar runskrivaren, det var genom sin blivande hustru Lisa, som arbetade som lärarinna i en grannby, som han kom att utbilda sig till ingenjör. Efter att han genomgått folkhögskola ordnade hon – ”den goda feen” kallad – nämligen så, att han fick gå på Tekniska elementarskolan i Borås. Under utbildningen fick han dessutom gratis mat och logi hos hennes föräldrar. Lisa blev också den, hävdar runskrivaren, som ”i nära 70 år ... styrde några av hans viktigaste vägval på levnadsbanan”. Bland annat var det hennes inverkan som förvandlade Diös från baptist till strikt gammalkyrklig (a.a.:67).

Tre kvinnor hålls alltså fram som förebilder och mallar för Anders Diös. Fadern däremot nämns endast i förbigående med formuleringen ”[han] hjälpte även sin far i jordbruk och skogsbruk” (D 35:65). Skall detta tolkas som att Diös inte betraktas som jämförbar med de ingenjörer som hade sina fäder och äldre manliga kurskamrater på KTH som förebilder, de

gossar vars liv var utstakade redan när de föddes (jfr Berner 1996)? Ty även om de tre kvinnorna var starka och självständiga var de i alla fall kvinnor och som sådana strukturellt underställda män (Hirdman 1988:53 ff.).

Efter sin ingenjörsexamen fick Diös tjänst som lärare på en teknisk skola i Sala. Vid sidan av detta arbete for han på eget initiativ runt i bondgårdarna och göt vattencisterner av betong. 1921 hade den verksamheten blivit så omfattande att han bildade egen byggnadsfirma. 1925 fick hans firma uppdraget att bygga Vaksalaskolan i Uppsala och 1928 flyttade han sin verksamhet till staden. Här fick han snart stora och betydelsefulla uppdrag, bl.a. att restaurera slottet och domkyrkan samt att bygga nya bostadsområden. Så småningom hade hans verksamhet vuxit till ett mångmiljonföretag.

Diös' liv skildras precis som i övriga ingenjörsliv som en framgångssaga. Till skillnad från de andra ingenjörerna i mitt utvalda material är han dock inte predestinerad till sitt yrke och han har inte heller den borgerliga bakgrund de har. Berättelsen om honom är därför en om den driftige ynglingen som börjar med två tomma händer och bygger upp en omfattande och betydelsefull näringsverksamhet. Han tar sig fram i kraft av sin medfödda drift mer än tack vare sin sociala bakgrund eller formella utbildning. Runan understryker att det är för

att han är "en tidigt utvecklad tonåring med aptit på livet" och ett "energiknippe" som han – trots sitt enkla ursprung och utan en förebildlig far – lyckas.

Förklaringen till hans yrkesval och framgång hämtas också från hans dalska ursprung och det kynne som detta anses ha förlänat honom.

Han var ... som dalkarlar ofta är – nyfiken på nyheter utifrån ... Typiskt för dalfolk i allmänhet och Anders Diös i synnerhet var intresset för gamla hus, gamla bodar, folkliga traditioner och förhållanden samtidigt som man är nyfiken på allt nytt och vill pröva det nyaste nya (D 35:65 f.).

En annan förklaring till framgången finner runskrivaren i Diös' "enastående förmåga att välja goda medarbetare". Detta kan naturligtvis tolkas till hans fördel: han var en skicklig företagsledare med blick för andras kunnighet. Men det kan också tolkas som att han var beroende av de goda medarbetarna för att själv lyckas, dvs. att de – och inte bara hans egen duglighet – var en förutsättning för hans framgång. Behövde han, till skillnad från de ingenjörer som gått den "riktiga" vägen ett extra stöd i ingenjörer som också de – till skillnad från honom själv – gått den "riktiga" vägen?

Med kvinnor som förebilder och mallar och med betoningen av Diös' förmåga att välja goda medarbetare framstår skildringen av honom som väsensskild från dem av övriga ingenjörer i mitt ur-

val. Med hänvisning till sociologen Pierre Bourdieus tankar om hur olika social- eller yrkesgrupper värnar sin exklusivitet genom distinktion, kan man tolka beskrivningen av Diös som särskiljande (Bourdieu 1992:189 ff.).

Runan ställer naturligtvis Diös' arbete i visst fokus, men lika mycket hans verksamheter utanför byggnadsfirman. Dels betonas hans frikostiga hållning gentemot Kungl. Gustav Adolfsakademien, hans "skötebarn", till vilken han ställt en bygdegård i Bonäs i Dalarna till förfogande. Dels lyfts hans omfattande bokutgivning, främst böcker om hur firman drevs och arbetade i olika regioner, fram. Han framstår därför som till lika delar företagare, mecenat och utgivare.

Den andra runan, författad av en VD vid Sandvikens Jernverk, tar också den fasta på att det var tack vare "rika utförsgåvor" som Diös var "rustad att gå ut i världen till en gagnande verksamhet". Utförsgåvorna uppvägde hans brist på skolunderbyggnad.

Med byggnadsingenjörsexamen från Borås som enda teoretiska underbyggnad, begynte han sin bana som egen företagare, en målmedveten verksamhet, som skulle leda till dagen imperium inom byggnadsbranschen (D 35:69).

Runan knyter annars an till Diös' byggverksamhet vid de svenska bruken, exempelvis de bostäder för treskiiftsarbetande han byggde vid Sandvikens Jern-

verk. Men runskrivaren uppehåller sig också han vid den frikostighet som Diös visade i olika sammanhang. Han beskriver hur Diös bjuder in gilletts medlemmar till splendida måltider och högtidliga invigningar av nyrestaurerade kyrkor och slott. Han framhåller även de stora donationer som hembygden och Uppsala universitet fick ta emot och som till sist renderade Diös ett hedersdoktorat. Också här framställs alltså Diös som både företagare och mecenat.

Det är utan tvekan en betydelsefull gillebroder som skildras i de bägge runorna. Förvisso en man med enkel bakgrund och utan den formella skolning som ingenjören egentligen borde ha, men samtidigt en man som genom sin ekonomiska framgång och sin frikostighet skaffat sig en position som gillebröderna måste respektera. Ändå andas beskrivningarna att runskrivarna betraktar Diös som annorlunda än andra ingenjörer. Det beror inte bara på att kvinnor framhålls som hans förebilder eller att det betonas att han väljer goda medarbetare. Varför påpekas t.ex. att ”Anders Diös bevarade sin äkthet och ursprunglighet trots att han med åren bekläddes med ärebetygelser av alla de slag” (D 35:67)? Det äkta och ursprungliga, är det liktydigt med hans enkla ursprung i det ”traditionella” Dalarna bland arbetsvandrare hårkullor och spånkorgsmakare i Indor? Är det där han egentligen hör hemma? Är han en främmande fågel i salongerna, en katt

bland hermelinerna i de exklusiva sällskap om vilka en annan gillebroder en gång yttrade:

Tycker inte du som jag, att det varit högst intressant, och varför inte säga angenämt att tillhöra en generation, som fått uppleva det gamla ståndssamhället med allt vad därtill hörde av kultiverad samvaro aningen det var i romantisk herrgårdsmiljö eller i vackra stadshem (D 31:23)?

Och ärebetygelserna, fick han inte dem för att han var framgångsrik och kompetent? Menar runskrivaren att de kunnat vara skadliga och moraliskt fördärvliga för en man med ”äkthet och ursprunglighet”? Skulle de ha kunnat stiga byggmästaren åt huvudet? Varför sägs inte sådant om de andra ingenjörerna? De som vid sidan av sina arbeten anlätades som experter inom regeringen, i utredningar och i styrelser, de som fick utmärkelser för sina framstående insatser och som i likhet med Diös belönades med hedersdoktorat – löpte de ingen risk att ärebetygelserna steg dem åt huvudet?

Den egenskap eller dygd som runorna främst förknippar med Diös är ”frikostighet”, som nämns tre gånger. Han kallas också ”målmedveten, rättfram, god och kamratlig”. Detta är förvisso fina egenskaper, men kanske inte lika imponerande och tunga som dem som tillskrivs andra ingenjörer i mitt urval: fordrande, kraftfulla, intelligenta, skarpsinniga och klarsynta. I stället reserveras de mest

vägande dygderna för hans hustru Lisa. Hon präglas, enligt runskrivaren, av "effektivitet och målmedvetenhet". Än en gång är det alltså kvinnan som träder fram i beskrivningen av Diös. Här förlämnas hon till och med dygder som i andra runor är strikt reserverade för män (jfr Lilja 2000, 2006)!

Min tolkning är därför att runorna skriver in Anders Diös, "vår gode vän med det fasta handslaget" (D 35:70) i en roll som avviker från den gängse, för att särskilja honom från övriga ingenjörer. Runorna för honom därmed till en plats där han tillåts vara och markerar på det sättet med subtila medel distansen till de riktiga ingenjörerna i gillet, de som haft "tillhörigheten till en socialt selektiv högstatusutbildning" vid KTH (jfr Berner 1996:92 ff.). I fallet Diös ägnar man oproportionerligt mycket utrymme i runorna åt hans sociala bakgrund och hans verksamhet utanför arbetet. Mecenaten, bokutgivaren och festarrangören tenderar att träda i förgrunden framför ingenjören/byggmästaren. Detta är ganska anmärkningsvärt med tanke på den betydelse Diös' byggande haft, inte minst i Uppsala, där hans verksamhet fullständigt förändrat stadens utseende under 1900-talet. Min tolkning blir därför att runornas betoning av honom som mecenat är en signal om att gillet helst förhåller sig till honom som donator och inte som ingenjör. Som sådan framställs han i runorna som en anomali.

"Oförtövat ... verka i den historiska forskningens tjänst"¹²

I runorna över de tre humanisterna står deras vetenskapliga gärning i självklart fokus. Levnadstecknarna redogör för deras akademiska utbildning, deras erövrade titlar och för de vetenskapliga verk de producerat. Särskilt när det gäller professor Sten Lindroth framhålls lärdomen som en kardinaldygd. Han jämförs exempelvis med sin företrädare, den "bottenlöst lärde Johan Nordström", och med litteraturforskaren Henrik Schück utan att komma till korta.

Det är inte överord att beteckna Sten Lindroth som sin tids främste svenske humanist. Han har jämförts med Henrik Schück, men i själva verket täckte hans kunskaper vidare fält ... främst därför att Lindroth besatt inte bara humanistisk utan också naturvetenskaplig skolning (D 34:9).

Bilden av den ständigt forskande solitären återfinns också här, tydligast tecknad i runan över Lindroth.

Sten Lindroths väldiga livsverk hade som förutsättning dels en outsläpplig intellektuell nyfikenhet, dels också en alldeles ovanlig flit. Inga kalamiteter förmådde rubba hans arbetstider vid forskarbordet på Carolina Rediviva (D 34:11).

Men även i runan över landsantikvarien Ola Ehn framträder bilden av den ensamme, hängivne forskaren, vars veder-

mödor för kunskapsproduktionen dessutom framställs som fysiskt ganska krävande.

Redan i tonåren ... då han under cykelturer besökte katedraler, städer, kommuner och bondbyar i Holland och Frankrike. Många var också cykelturerna i Uppland, där Ola besökte de gamla kyrkorna och särskilt studerade de medeltida valvmålningarna (D 36:55).

I runorna över Lindroth och Ehn framhålls deras teknikhistoriska forskningsinsatser som särskilt intressanta. Lindroth har ett ”omfattande författarskap inom teknikhistorien, särskilt bergshistorien”. Han har t.ex. skrivit Falu gruvas tekniska historia, ett arbete som tog honom tio år och som innebar genomgångar av källmaterial ”som förut knappast beaktats i landet”. Verket klarlägger intrikata tekniska frågor samtidigt som det präglas av berättarglädje och åskådlighet, menar runskrivaren. Det är därför att betrakta som ”den definitiva skildringen av utvecklingen vid vårt lands klassiska bergverk” (D 34:10). För Ola Ehns del framhålls hans djupa engagemang i bevarandet av uppländska bruksmiljöer, hans internationella marknadsföring av dem som unika och hans breda kunskaper i järnhanteringens historia. Runskrivaren understryker det förtjänstfulla i att Ehn både publicerade sin kunskap i olika skrifter och omsatte den i praktisk kulturminnesvård (D 36:56).

Till skillnad från i runorna över ingenjörer får man ganska liten eller ingen information om humanisternas släktförhållanden och familjeliv. Runskrivarna nämner att Nils Sundquist var född i Uppsala, att Ola Ehn kom från en barnrik prästfamilj i Vaksala och att Sten Lindroth tillbringat skoltiden i Göteborg. Vi får i övrigt ingenting veta om föräldrarnas yrke eller om de tre männens hustrur och barn. Vi får heller inga kommentarer om männens utseende och ganska knapphändiga uppgifter om deras karaktärer. Lindroth beskrivs – för att inte framstå som ”världsfrånvärd kammarlärd” – dock som en idrottsintresserad, chosefri, lättsam person med pojkkaktig entusiasm och Ehn som försynt, klok och lågmäld. Om Sundquists karaktär sägs inget mer än att han hade ett självständigt omdöme (D 34:11, D 36:57, D 34:30).

Det förefaller således som om all information om vad som sker utanför den vetenskapliga insatsen är irrelevant. Därför är det anmärkningsvärt när runskrivaren om Lindroth påpekar att denne i sitt privata liv inte förskonades ”från sorger och motgångar” (D 34:11). Denna antydning om att faktiskt *hade* ett privatliv är mycket ovanlig i runor över humanister. Jag kan alltså konstatera att humanisterna i mina valda exempel inte framställs som särpräglade subjekt utan mer som anonyma företrädare för vetenskapliga gärningar som får tala för sig själva.

Jag har tidigare antagit att det är för

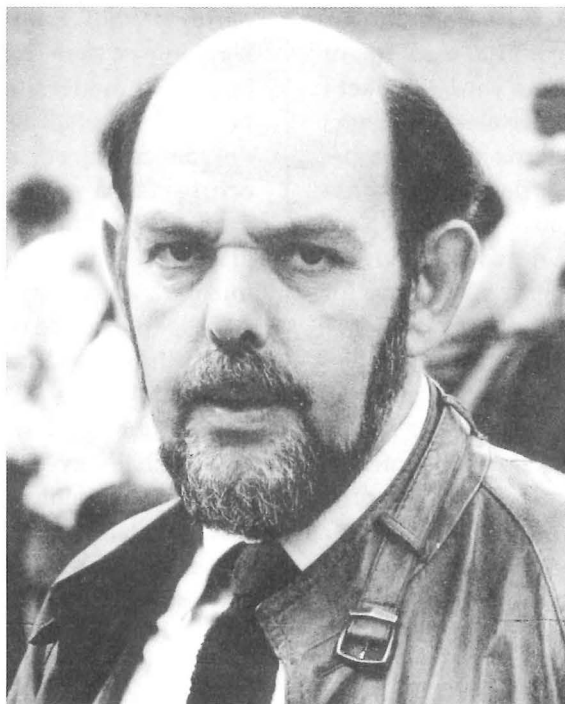

Landsantikvarie Nils Sundquist (1902–1981). Upplandsmuseets arkiv.

att humanistens arbete är osynligt för samhället som runan gör honom så anonym. När det gäller Sten Lindroth står det klart att hans forskning inte framställs som relevant för folkflertalet. Han skriver lärt för de redan lärda om Charles Darwin, Magnus Gabriel von Block eller Christoffer Polhem, och hans verksamhet sker inom den akademiska värld som är stängd och okänd för majoriteten i samhället. Runskrivarens ordval signalerar exklusivitet och utvaldhet.

Han ryggade heller inte tillbaka för svår-tillgängliga och esoteriska materier ... Det visade han redan i sin doktorsavhandling om Paracelsismen i Sverige, där han med lärdom och skarpsinne analyserade ... medicinska och naturfilosofiska tankelinjer och strömningar i 1500- och 1600-talets Sverige (D 34:10).

Carolina Rediviva, där han tillbringade sin tid, var inte ett folkbibliotek och de översiktsarbeten, där han "förmådde att

Landsantikvarie Ola Ehn (1933–1988). Upplandsmuseets arkiv.

på klar, spänstig och enkel prosa – ibland nästan kåserande – ordna och framlägga ett omfattande och ofta snårigt källmaterial” (a.a.:9), fann nog trots allt sina mest hängivna läsare bland andra akademiker.

Men för landsantikvarierna Sundquist och Ehn var situationen annorlunda. Bägge, men särskilt Nils Sundquist, sysslade med projekt som i hög grad berörde allmänheten och dess intressen. Han såg till att Upplandsmuseet fick nya lokaler i akademikvarnen, att Walmstedtska går-

den på Sysslomansgatan räddades och att Disagården i Gamla Uppsala upprustades. Han var även involverad i ”den mycket kontroversiella” restaureringen av domkyrkan (D 34:29 f.). Det var alla projekt som berörde åtminstone många Uppsalabors vardag. Ola Ehn engagerade sig i bevarandet av de uppländska bruksmiljöerna och kyrkorna, också de projekt av stort allmänintresse (D 36:55). Av dessa exempel blir det därför uppenbart att det är förenklat att dra alla humanistiska

forskare över en kam. En del av dem arbetade liksom ingenjörerna med frågor som berörde människors vardag, vilket i sin tur innebar att folkflertalet fick insyn i och kunde nyttja frukterna av deras arbete. Detta till trots förblir de relativt anonyma i runorna. De träder inte fram som specifika individer på det sätt som ingenjörerna gör. Vad det beror på återstår för mig att undersöka i kommande studier.

En iakttagelse är slutligen att en hierarkisk akademisk rangordning tycks återspeglad i runorna över de tre humanisterna. Sten Lindroth får som professor en både längre och mer detaljerad runa än Nils Sundquist och Ola Ehn. Det är utan tvekan hans överordnade position som professor som är anledningen till det och inte t.ex. hans ställning i gillet, där både han och Ehn tillhör den fjärde länken och Sundquist dessutom en högre, nämligen den femte. Jag måste alltså anta att en professorstitel ännu 1980, då Lindroth avled, hade mycket hög status i gillet.

Patron eller industriledare – en yrkesroll under förhandling

Männen i mitt material verkar i det som brukar kallas moderniteten och dess fortsättning in i post- eller senmoderniteten. Det handlar om ett tidsspänn från 1800-talets mitt till vårt eget 2000-tal. Tidsspännnet innehåller såväl utbyggnad av

närningar som rationalisering och nedläggning av dem. När jag laborerar med begreppet modernitet gör jag det i enlighet med Marshall Bermans definition av det som ett *både och*, som en rörelse framåt och bakåt på samma gång, som positiv framstegsberusning och negativ, nostalgisk känsla av förlust. Det moderna är inte bara utveckling framåt utan även ett ständigt blickande bakåt (Berman 1990:11 ff.). Utifrån ett sådant perspektiv på det moderna vill jag avslutningsvis säga något om hur runorna över ingenjörer speglar samhällsutvecklingen.

När disponenten Axel Dellwik avled fick han med sina 93 år i sin dödsruna representera utvecklingen av den svenska gruvhanteringen från ett stadium "med nästan enda krafttillgång i människa och djur till vår tids högt utvecklade system med maskinella och automatiska hjälpmedel". Dellwik framställdes som pionjär och vägröjare för samtidens gruvkarlar, som en del i den utveckling som det hårda arbetet med "lösgörandet och bearbetningen av bergens produkter" genomgånget under hans liv. Hans levnadsbana får representera moderniteten i dess form av framsteg och utveckling, en utveckling "i vilken i nu befinner oss, och på vilken vi ej kunna se slutet" (D 25:43).

När överingenjören Tom Bergendal avled framhöll hans levnadstecknare att han skulle ihågkommas som bruksförvaltaren, "vilken efter eget behag fördelade sin arbetstid mellan den höga kontors-

pulpeten, den dånande hammarsmedjan eller den höstprunkande skogen”. Man skulle minnas honom som en mäktig brukspatron, ”som med fyrspann hämtade sina gäster vid stationen och förde dem till det gästfria hemmet på bruksherrgården där dansen tråddes till arla morgonstund med värden själv som den flitigaste dansören” (D 10: 112). Utan att levnadstecknaren säger det, antyder han att detta slags tillvaro inte längre är allenarådande när runan skrivs 1937. Det är en svunnen eller i alla fall försvinnande epok som skildras. Bergendals levnadsbana får således representera moderniteten i dess form av förlustkänsla, nostalgi och bakåtblickande.

Skildringarna av Dellwik och Bergendal är intressanta eftersom de rör två män som är ungefär lika gamla och verksamma under ungefär samma tid. Ändå är beskrivningarna så olika. Dellwik framställs som i högsta grad delaktig i det praktiska arbetet med att först organisera malm brytning i Malmberget och sedan modernisera bruket i Dannemora. Han är en idog industriledare som skildras utifrån det yrke han bedriver och de resultat arbetet ger. Bergendal beskrivs däremot mest utifrån sin apparition, utifrån ”det suveräna sätt på vilket han bar sin ålder” – och utifrån det bekväma och till synes arbetsfria liv han levte. Tyngdpunkten i beskrivningen ligger på hans fritid och de representativa uppgifter han har, exempelvis hans befattning som

kommissarie vid världsutställningen i Chicago 1893 (D 10:112).

Beskrivningen av Bergendal skall förstå utifrån att det är en patriark, en patron, som skildras. Utmärkande för patronen är att han är ett slags sträng men samtidigt välvillig far, som inte bara sköter sitt bruk eller sin gruva, men också engagerar sig i stort och smått i lokalsamhället. Patronen blir en centralgestalt i bygdens liv. Han styr och ställer, men tar samtidigt hand om sina undersåtar. I gengäld kräver han obrottslig trohet, varför han inte kan vara säker på att de underlydande är självvalt lojala. Patronen håller därför en distans till sina underlydande. Han finns i en annan värld än de och han gör det just i kraft av sin överhöghet som allas ”fader”. Att hans liv framställs som lyxigt och i viss mån arbetsbefriat skall förstås utifrån detta faktum. Patronen i denna bemärkelse fungerar i ett samhälle där arbetaren inte är organiserad utan har ett oskrivet, ojämnt kontrakt med bruket (Ericsson & Horgby 2007:101 ff.).

Dellwik däremot framställs som en arbetande ledare. I hans värld finns inte några trogna undersåtar. Han måste i stället rekrytera *arbetare*, i detta speciella fall bland rallare som helt saknar gruvvana, och dessutom bland människor som har finska som modersmål och som därför på grund av språkförbistring är svåra att instruera. Han måste också på ad hoc-basis lösa en rad praktiska problem, som

bostadsfrågor. De handgripliga sysslorna som måste lösas på plats för honom närmare arbetstagarna. Hans ledarskap är anpassat för en värld av arbetskonflikter och förhandlingar med starka fackförningar. I denna värld måste ledaren satsa på samarbete, förhandling och jämkning som får medarbetarna att känna sig någorlunda delaktiga (jfr Lilja 2008).

Alldeles uppenbart är det två olika, men samtidiga ideal som skildras. Den enväldige brukspatronen med suverän fastän faderlig makt över hela sitt lokalsamhälle ställs mot och existerar samtidigt med den driftige industriledaren som är en aktiv del i själva arbetet. Min tolkning av de motstridiga beskrivningarna är att de speglar det turbulenta moderna samhället under 1900-talet och de förändringar det genomgick, via den omförhandling av näringslivsmännens roll som skildras i runorna. Idén om den gamle enväldige patriarken (= bondesamfundet/ståndssamhället) strider med idén om den driftige och rationelle industriledaren (= industrisamhället/det demokratiska samfundet). Det är alltså inte fråga om någon rak och enkel utveckling, men en pågående förhandling och diskussion om den ideale näringsidkaren. Den gamla tidens allsmäktige brukspatron, som inte bara skötte sitt bruk utan också deltog i och dominerade samhället i övrigt, försvinner inte vid något givet ögonblick ur historien. Han finns länge kvar och existerar som ett

ideal samtidigt med bruks- och industriledare av annat snitt (jfr Lilja 2008).

Han finns exempelvis representerad i platschefen i Österbybruk åren 1935–1946, baron Kjell Åkerhielm, hela 48 år yngre än Bergendal. Åkerhielm har enligt runskrivaren en "känsla för bruksliv och brukstradition" som grundlagts redan i barndomen.

På Österby kunde han på gammalt patriarkaliskt sätt självständigt styra och ställa med allt och alla på bruket och fick nära kontakt med folk av alla kategorier ... Folk på bruket kände trygghet och trivsel under hans ledning (D 33:28 f.).

Men Åkerhielm beskrivs inte bara som patron och patriark. Han representerar samtidigt ett annat mer demokratiskt ledarideal, nämligen en "rejäl karl, vilken trots att han var fin karl, baron och kom från Stockholm inte visade några höga later, utan kunde tala med en arbetare som med en vanlig människa" (a.a.:28). Han är – som moderniteten enligt Marshall Berman – ett *både och* på en och samma gång.

Noter

- 1 D 25:33.
- 2 Ett skyddsgille vid Stora Kopparberget i Falun med S:t Georg som skyddspatron.
- 3 Vart femte år äger Gillestämma med damerum (D 20 s. 27). Då får fruarna följa med till det annars enkönat manliga gilletssammankomster.

- 4 <http://orjensgille.se>
 5 D 40:8.
 6 56% av männen i Sancte Örjens tryckta dödsrunor har gått på KTH.
 7 Förening från 1890-talet, där medlemmarna träffades för jakt på småvilt. Föreningen var öppen endast för män med statuspositioner i näringslivet (Nordlund 2005:5 f.).
 8 Produktionen vid gruvan upphörde efter 511 år 1992 på grund av dålig lönsamhet (NE: Dannemora gruva).
 9 Kraftverksdirektören Sam Malmfors (1888–1973).
 10 En kommission inom folkhushållningsdepartementet (NE: folkhushållningsdepartementet).
 11 D:35:65.
 12 D 34:30.

Källor och litteratur

D = Dödsrunor/Minnesrunor 9–40. 1936–2004.

Stockholm: Sancte Örjens gille.

<http://orjensgille.se>

<http://www.kth.se/>

Arvidsson, Alf, 1999: *Folklorens former.*

Lund: Studentlitteratur.

Berman, Marshall, 1990: *Allt som är fast förflyktigas.* Lund.

Berner, Boel, 1996: *Sakernas tillstånd. Kön, klass, teknisk expertis.* Stockholm: Carlssons.

Bourdieu, Pierre, 1992: *Kultur och kritik.*

Anföranden av Pierre Bourdieu. Daidalos.

Ek-Nilsson, Katarina, 1999: *Teknikens befäl.*

En etnologisk studie av teknikuppfattning och civilingenjörer. (Etnolore 21. Skrifter från Etnologiska avdelningen, Uppsala universitet.) Uppsala.

Ericsson, Christer & Horgby, Björn, 2007: *Den*

borgerlige patriarken i den borgerliga offentligheten. I: Nilson, Tomas & Åberg, Martin (red.): *Företagaren som kulturbärrare. Perspektiv på företagarkultur 1800–2000.* Lund: Studentlitteratur.

Göransson, Anita, 2006: *Näringslivseliten. I:*

Göransson, Anita (red.): *Maktens kön. Kvinnor och män i den svenska makteliten på 2000-talet.* Nya Doxa.

Hirdman, Yvonne, 1988: *Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning.* (Kvinnovetenskaplig tidskrift 3.)

Jonsson, Pernilla, 2006: *Vetenskapseliten. I:*

Göransson, Anita (red.): *Maktens kön. Kvinnor och män i den svenska makteliten på 2000-talet.* Nya Doxa.

Lilja, Agneta, 2000: *En helgjuten personlighet*

– om konstruktioner av manlighet i dödsrunor över näringslivets män. I: Einarsson, Monica m.fl. (red.): *Blad till Bladh. En vänbok till Christine våren 2006* (Södertörn Studies in History 4.)

Lilja, Agneta, 2006: *Tillbakadragna kvinnor*

och banbrytande män. Om könsordningen inom vetenskapen. I: Elmevik, Lennart (red.): *Dialekter och folkminnen.*

Hyllningsskrift till Maj Reinhammar den 17 maj 2000. Uppsala.

- Lilja, Agneta, 2008: Framåtskridandets män. I: Hagborg, Anna, Lennartsson, Rebecka & Vallström, Maria (red.): Tidens termik. Under tryckning. Uppsala.
- Nordlund, Therese, 2005: Vem är den som ej sin broder minns? Om industrimän och broderskap i Kung Orres Jaktklubb. (Paper presenterat vid ekonomisk-historiska mötet i Umeå 7–9 oktober 2005.)
- Rosander, Göran, 1967: Herrarbete. Dalfolkets säsongvisa arbetsvandringar i jämförande belysning. (Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B:13.) Uppsala.

Agneta Lilja, är fil.dr i etnologi, högskolelektor och ämnesansvarig för etnologi vid Södertörns högskola